

TURIZMNI RIVOJLANTIRISH ORQALI TURISTIK DESTINATSIYALARNING BARQARORLIGINI TA'MINLASH

Isrofilov Firdavs Ibrohim o'g'li

Samarqand davlat arxitektura qurilish universiteti mustaqil izlanuvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17927022>

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy turizm rivojlanishining salbiy oqibatlaridan biri — overturizm muammosi tahlil qilinadi. Unda turistik destinatsiyalarning barqaror rivojlanishiga ta'sir etuvchi ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy omillar o'rganilib, overturizm oqibatlarini kamaytirish yo'llari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, xalqaro tajribalar (Yevropa, Osiyo va O'zbekiston misolida) tahlil qilinib, turizmni raqamlashtirish, diversifikatsiya qilish va mahalliy hamjamiyatni jalb etish orqali muvozanatli rivojlanishni ta'minlash taklif etiladi.

Kalit so'zlar: barqaror turizm, overturizm, destinatsiya boshqaruvi, ekologik muvozanat, raqamli texnologiyalar, mahalliy hamjamiyat.

Kirish. So'nggi o'n yillikda turizm dunyo iqtisodiyotining eng tez rivojlanayotgan tarmoqlaridan biriga aylandi. Jahon turizm tashkiloti (UNWTO) ma'lumotlariga ko'ra, pandemiyadan so'ng global turistlar soni yildan-yilga o'sib, 2024-yilda 1,3 milliarddan oshdi.

Biroq bu o'sish nafaqat iqtisodiy foyda, balki overturizm kabi jiddiy muammolarni ham keltirib chiqarmoqda.

Overturizm — bu ma'lum turistik hududga haddan ortiq sayyohlar tashrifi tufayli ekologik, ijtimoiy va madaniy muvozanatning buzilishi jarayonidir. Bu holat natijasida mahalliy aholining hayot sifati pasayadi, tarixiy obidalar shikastlanadi, infratuzilma zo'riqadi hamda destinatsiya o'z jozibadorligini yo'qotadi.

Barqaror turizm esa, BMT tomonidan belgilangan 2030-yilgacha bo'lgan Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDGs) doirasida muhim yo'nalish sifatida tan olingan. U turizmning iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy manfaatlari o'rtasida muvozanatni ta'minlashni nazarda tutadi. Shunday ekan, overturizm ta'sirini kamaytirish — barqaror turizm siyosatining ajralmas qismi hisoblanadi.

Overturizm so'nggi yillarda jahon turizmi rivojlanishining eng jiddiy muammolaridan biriga aylandi. Ushbu atama ilk bor 2012-yilda Venetsiya, Barselona va Dubrovnik shaharlarida turistik bosim keskin ortgani sababli ommalashgan. Jahon turizm tashkiloti (UNWTO) overturizmni destinatsiyaning tashish quvvatidan ortiq sayyohlar oqimi natijasida resurslarning degradatsiyasi, ekologik muvozanatning buzilishi va ijtimoiy ziddiyatlarning kuchayishi jarayoni sifatida ta'riflaydi. Overturizm hodisasining paydo bo'lishiga bir qator omillar sabab bo'lmoqda.

Eng avvalo, arzon transport imkoniyatlarining kengayishi va low-cost aviakompaniyalar faoliyatining kuchayishi sayohatni ommaviylashtirdi. Shu bilan birga, raqamli axborot texnologiyalari, xususan, Instagram va TikTok kabi ijtimoiy tarmoqlar mashhur joylar haqida vizual bosim yaratib, ayrim destinatsiyalarga haddan ortiq sayyohlar oqimini keltirib chiqarmoqda. Infratuzilmaning notekis rivojlanishi natijasida sayyohlar asosan markaziy yoki tarixiy hududlarda to'planib qoladi. Bundan tashqari, ayrim mamlakatlarda turizm siyosatining yetarli darajada boshqarilmasligi, kvotalar, soliqlar yoki yo'nalishlarni diversifikatsiya qiluvchi mexanizmlarning sustligi ham overturizmni kuchaytiruvchi omillardan biridir.

Overtürizmning salbiy oqibatlari ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy sohalarda yaqqol namoyon bo'ladi. Ekologik jihatdan bu jarayon tabiiy resurslarning — suv, energiya va yoqilg'ining ortiqcha sarf bo'lishiga olib keladi. Shuningdek, chiqindilar hajmining oshishi, ularni utilizatsiya qilishdagi muammolar va biologik xilma-xillikka tahdid kabi oqibatlar ham kuzatiladi. Masalan, Tailanddagi mashhur Maya Bay plyaji haddan ortiq turistlar tashrifi natijasida ekologik jihatdan zarar ko'rgan va vaqtincha yopilgan edi.

Ijtimoiy oqibatlar ham jiddiy. Mahalliy aholining turmush darajasi pasayadi, narxlar oshadi, madaniy qadriyatlar tijoratlashadi va an'anaviy hayot tarzi o'zgaradi. Natijada, mahalliy aholi bilan turistlar o'rtasida ijtimoiy ziddiyatlar kuchayadi. Iqtisodiy tomondan esa, dastlab turizm oqimi qisqa muddatda foyda keltirsa-da, uzoq muddatda destinatsiya jozibadorligi pasayadi. Turistlar soni kamaygach, iqtisodiy inqiroz xavfi paydo bo'ladi, chunki iqtisodiyot turizmga haddan ortiq bog'lanib qoladi va diversifikatsiya sekinlashadi.

Overtürizm ta'sirini kamaytirish uchun samarali choralar majmuasini ishlab chiqish zarur. Bunday choralardan biri — destinatsiyalarni diversifikatsiya qilishdir. Ya'ni, mashhur joylardan tashqari kam o'rganilgan, ammo jozibador hududlarni targ'ib etish, qishloq, tog' va ekologik turizmni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, turistik oqimni yil davomida barqaror taqsimlash uchun "off-sezon" davrida turizmni rag'batlantirish maqsadida chegirmalar va maxsus dasturlarni joriy etish mumkin. Masalan, Yaponiyada Kyoto shahrida ortiqcha turist oqimini kamaytirish uchun Kanazava va Nara kabi boshqa shaharlar faol reklama qilinmoqda.

Raqamli boshqaruv tizimlarini joriy etish ham zamonaviy yechimlardan biridir. Smart-turizm platformalari yordamida turist oqimini onlayn kuzatish, mobil ilovalar orqali muayyan joylarning bandlik darajasini real vaqt rejimida ko'rsatish, onlayn bronlash tizimlarida cheklovlar yoki dinamik narxlash mexanizmlarini joriy etish kabi chora-tadbirlar bunga misoldir.

Venetsiyada joriy etilgan "Smart Control Room" tizimi bu borada muvaffaqiyatli tajriba sifatida e'tirof etiladi.

Shuningdek, turizm solig'i va kvotalar tizimi ham overtürizmni tartibga solishda muhim vositadir. "Turist solig'i" orqali ekologik zararlarni qoplash, mashhur joylarga kirish uchun kvota yoki vaqt chegaralarini belgilash amaliyoti dunyoning ko'plab mamlakatlarida qo'llanilmoqda.

Masalan, Peru hududidagi Machu Picchu va Ekvadordagi Galapagos orollarida turistlar soni qat'iy cheklangan.

Mahalliy hamjamiyatni turizmni rejalashtirish va boshqarish jarayonlariga jalb etish ham muhimdir. Mahalliy aholining fikrini hisobga olish, ularni turizm sohasidagi faoliyatga jalb etish, hunarmandchilik va mahalliy xizmatlarni rivojlantirish orqali iqtisodiy manfaatni oshirish, shuningdek, turistlar bilan madaniy muloqotni mustahkamlovchi dasturlarni amalga oshirish ijtimoiy barqarorlikni ta'minlaydi.

Ekoturizm va "yashil transport" infratuzilmasini rivojlantirish ham barqaror turizmning ajralmas qismidir. Elektr transport vositalari, velosiped yo'laklari, "yashil mehmonxonalar" (green hotel) konsepsiyasini joriy etish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish va turistlar uchun ekologik xulq-atvor kodeksini ishlab chiqish orqali atrof-muhitga bo'lgan salbiy ta'sirni kamaytirish mumkin.

Dunyo amaliyotida bir qator muvaffaqiyatli tajribalar mavjud. Masalan, Italiyadagi Venetsiya shahrida kirish to'lovlari va video monitoring tizimi joriy etilib, turist oqimi nazorat

ostiga olingan. Ispaniyaning Barselona shahrida yangi mehmonxonalar qurilishiga moratoriy joriy qilingan. Bhutan davlati “High value, low impact” siyosati orqali turistlar sonini cheklab, har bir tashrifni yuqori sifatli xizmat bilan ta’minlamoqda. Islandiyada esa “Visit responsibly” kampaniyasi orqali tabiiy resurslarni asrash targ’ib etilmoqda.

O‘zbekiston sharoitida ham overturizm xavfini oldini olish dolzarb masaladir. Samarqand, Buxoro va Xiva kabi tarixiy shaharlar so‘nggi yillarda turizm markaziga aylangan bo‘lsa-da, ayrim mavsumlarda infratuzilma bosimi ortib bormoqda. Shu sababli, turistik oqimni hududiy jihatdan diversifikatsiya qilish, ya’ni Surxondaryo, Farg‘ona vodiysi va Qoraqalpog‘iston ekologik turizm yo‘nalishlarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, “Smart Tourism Uzbekistan” platformasini yaratish orqali real vaqt rejimida turistik oqimni monitoring qilish imkoniyati yaratiladi. Tarixiy obidalarni muhofaza qilish maqsadida tashrif cheklovlarini joriy etish, mahalliy aholining turizm xizmatlarida faol ishtirokini rag‘batlantirish esa ijtimoiy barqarorlikni ta’minlaydi.

Xulosa va takliflar

Xulosa qilib aytganda, overturizm zamonaviy turizmning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik barqarorligiga jiddiy tahdid soluvchi omil hisoblanadi. Ushbu hodisa natijasida tabiiy resurslar ortiqcha ekspluatatsiya qilinadi, madaniy meros ob’ektlari zarar ko‘radi, mahalliy aholining turmush sifati pasayadi va destinatsiyalarning uzoq muddatli jozibadorligi yo‘qoladi. Shuning uchun overturizmni bartaraf etish turizm siyosatida strategik ustuvor yo‘nalishlardan biri bo‘lishi zarur.

Barqaror turizm tamoyillariga tayangan holda, overturizm ta’sirini kamaytirish uchun quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin.

Birinchidan, hududiy diversifikatsiyani ta’minlash zarur. Bu borada Surxondaryo, Farg‘ona vodiysi hamda Qoraqalpog‘iston Respublikasida ekologik va etnoturizm yo‘nalishlarini rivojlantirish, turistlar oqimini mamlakat bo‘ylab teng taqsimlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Ikkinchidan, raqamli boshqaruv tizimlarini joriy etish orqali turistik oqimni real vaqt rejimida monitoring qilish lozim. Buning uchun “Smart Tourism Uzbekistan” platformasini yo‘lga qo‘yish, smart-turizm texnologiyalaridan foydalanish va turistik ma’lumotlarni tahlil qilish tizimini yaratish tavsiya etiladi.

Uchinchidan, madaniy merosni muhofaza qilish bo‘yicha qat’iy chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur. Tarixiy obidalarni asrab-avaylash, ularga kirish tartibini tartibga solish va tashrif cheklovlarini joriy etish orqali ularning uzoq muddatli saqlanishi ta’minlanadi.

To‘rtinchidan, mahalliy hamjamiyat ishtirokini kuchaytirish lozim. Mahalliy aholini turizm sohasidagi faoliyatga jalb etish, ularning xizmat ko‘rsatish, hunarmandchilik va mehmondo‘stlik an‘analarini rivojlantirishga sharoit yaratish ijtimoiy barqarorlikni ta’minlaydi.

Umuman olganda, overturizmga qarshi kompleks yondashuv - destinatsiyalarni diversifikatsiya qilish, raqamli boshqaruvni rivojlantirish, madaniy merosni asrash va mahalliy aholining manfaatlarini himoya qilish orqali amalga oshiriladi. Ana shundagina turizm sohasi uzoq muddatli istiqbolda barqaror rivojlanish yo‘liga chiqib, O‘zbekiston uchun iqtisodiy foyda, ekologik muvozanat va madaniy qadriyatlarni saqlashning muhim omiliga aylanadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 5-yanvardagi PF-5611-son Farmoni — *“O'zbekiston Respublikasida turizm sohasini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”*.
2. O'zbekiston Respublikasi Turizm qo'mitasi. *O'zbekiston Respublikasida 2023–2030-yillarda barqaror turizmni rivojlantirish strategiyasi*. – Toshkent, 2023.
3. Abdullayev, A. *Ekoturizm asoslari va uning O'zbekistonda rivojlanish istiqbollari*. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2021.
4. Qosimova, M. *Barqaror turizm va ekologik menejment*. – Toshkent: TDIU nashriyoti, 2020.
5. Islomov, F. *O'zbekistonning tabiiy-resurs salohiyati va ekoturizm imkoniyatlari*. – “Turizm va iqtisodiyot” jurnali, №3, 2022.
6. Rahimov, A. *Ekoturizmni rivojlantirishda mahalliy hamjamiyatning o'rni*. – Samarqand davlat universiteti ilmiy maqolalar to'plami, 2021.
7. UNWTO (World Tourism Organization). *Sustainable Tourism for Development Guidebook*. – Madrid: UNWTO Publications, 2013.
8. UNEP & UNWTO. *Making Tourism More Sustainable: A Guide for Policy Makers*. – Geneva: United Nations, 2005.
9. Honey, M. *Ecotourism and Sustainable Development: Who Owns Paradise?* – Washington, DC: Island Press, 2008.
10. Weaver, D. *Sustainable Tourism: Theory and Practice*. – Oxford: Elsevier, 2006.
11. Fennell, D. A. *Ecotourism: An Introduction*. – Routledge, 2015.
12. Gössling, S., Scott, D. & Hall, C. M. *Tourism and Climate Change: Impacts, Adaptation and Mitigation*. – Channel View Publications, 2012.
13. Buckley, R. *Conservation Tourism*. – Wallingford: CABI Publishing, 2010.
14. Eagles, P. & McCool, S. *Tourism in Protected Areas: Planning and Management*. – CABI, 2002.